

af, at nogen vovede at fremkomme med et så fagoverskridende forsøg på at beskrive udviklingen i landbrugsressourcerne fra 1500 til 1800.

Jens Holmgaard

Et par kontrarevolutionære kommentarer til en revolutionær bog

Dette skal ikke være en generel anmeldelse af Thorkild Kjærgaards bog, men – på redaktionens anmodning – et debatindlæg blandt flere. Og en bog, der kalder på debat, det er der virkelig tale om. Jeg vil i det væsentlige begrænse mig til at kommentere forfatterens synspunkter omkring gårdmandsstandens fremmarch i anden halvdel af 1700-tallet, som han tillægger afgørende betydning, og hans radikale omvurdering af landboreformerne, i særdeleshed udskiftningen.

Men forinden vil jeg gerne stærkt fremhæve den betydelige fortjeneste, Thorkild Kjærgaard har indlagt sig ved sit stort anlagte og konsekvent gennemførte forsøg på en nyvurdering af den store omstillingsproces i dansk landbrug i lyset af de betydningsfulde innovationer, som sætter sig igennem i 1700-tallet og senere. Det er et meget væsentligt, men også meget kompliceret aspekt, som givetvis må medinddrages i forklaringen af de radikalt ændrede vilkår før og efter perioden fra midten af 1700-tallet til begyndelsen af 1800-tallet.

Forfatterens påvisning og vurdering af betydningen af den økologiske revolution i anden halvdel af 1700-tallet, især ved indførelsen af den kvælstofgenererende kløveravl og ved stigende anvendelse af stenkul og jern til supplerende og delvis erstatning for træ, forekommer i hovedsagen overbevisende, uanset de korrektioner af detaljerne, hans fremstilling måtte behøve. Og han kan meget vel have ret i den opfattelse, at eftertiden ved at undervurdere, for ikke at sige overse, den dynamik, der indeholdtes i den økologiske revolution, har overbetonet betydningen af landboreformerne eller i for høj grad betragtet dem som et isoleret fænomen. Jeg er i hvert

fald enig med ham heri, for så vidt man ved landboreformerne kun tænker på lovgivningen om landbrugets forhold i tiden 1769 til 1799. Og i særdeleshed, hvis man, som nogle vist stadig gør (tænk på hurlumhejet i 1988 omkring 200-årsjubilæet!) sætter lighedstegn mellem landboreformerne og stavnsbåndsløsningen i 1788.

Men når Thorkild Kjærgaard i en så ekstrem grad vil omvurdere landboreformerne, at han gør dem til et ligefrem negativt element i dansk historie, til »en økonomisk-landbrugsmæssig... møllesten om halsen på det danske samfund i 200 år« (s. 223), kan jeg slet ikke følge ham. Og når han til de »skadelige landboreformer« i særdeleshed henregner udskiftning og selvejesalg, altså de strukturforandringer, som landbosamfundet af egen drift gennemførte som følge af stigende efterspørgsel på korn og deraf følgende prisstigninger, er jeg dybt uenig med ham, og jeg savner enhver blot nogenlunde rimelig dokumentation for en sådan opfattelse. Men herom senere.

Thorkild Kjærgaard lægger stor vægt på at søge påvist, at der siden 1740 skete en afgørende forskydning i samfundet i gårdmandsklassens favør som en af følgerne af den økologiske revolution. »Under den gamle godsejeroverklasse udkrystalliseredes en ny stærk gårdmandsklasse. Dette forskybbede den sociale magtbalance på landet til fordel for gårdmændene« (s. 156).

Den videre pointe heraf er, at der herved skabtes grundlag for en alliance mellem gårdmandsklassen og den ene af de to betydningsfulde fraktioner inden for den danske elite, nemlig enevældens centrale embedsmandsstyrer, som satte denne i stand til definitivt at sejre i en århundreder lang kamp med den anden, den decentrale fraktion af den danske elite, som udgjordes af godsejeraristokratiet. Kjærgaard lader i øvrigt gennem brug af stærkt værdiladede ord ingen i tvivl om, at hans sympati ligger hos den sidste. Hvordan han bedømmer resultatet af kampen, fremgår af denne konklusion: »Fra små selvstyrende republikker med direkte adgang til den europæiske verden via det netværk af hundreder af lokale kulturcentre, som den gamle, kos-

mopolitiske elite havde spændt ud over landet, var lokalsamfundene reduceret til isolerede ravnekroge, drevet som forvaltningsenheder [landkommunerne] under en jaloux og smålig centralmagts tætte kontrol« (s. 203).

Så stor fremgang tillægger Thorkild Kjærgaard bondestanden i tiden op mod landboreformerne, og til en så stærk partner for embedseliten i kampen mod godsejerstanden gør han den, at han (s. 215) tør bruge så stærkt et udtryk som »den nye gigant i dansk indenrigspolitik«. Men så kan man måske undre sig lidt over udsagnet (s. 201) om, at »i det af selvejersalg, udskiftninger og stridigheder om hoveri og husmændenes rettigheder svækkede landbosamfund ser man fra 1780erne statsmagten trænge frem«. Var den »gigantiske« bondestand måske ikke en del, og tilmed en ret væsentlig del, af landbosamfundet? Eller hvordan vil forfatteren ellers definere dette?

Nuvel! Lad os se lidt nærmere på dokumentationen for den stærke fremgang for gårdmandsklassen før reformtiden. Foruden mere spredt omtale heraf flere steder i bogen, er spørgsmålet behandlet samlet i et særskilt afsnit (s. 158–61) med titlen »Faktorer bag gårdmandsklassens stigende indflydelse i sidste halvdel af 1700-tallet«. Der var, siger forfatteren, 4 faktorer: (1) inflationen, (2) fæstegårdssystemet, (3) befolkningsforøgelsen og (4) den offentlige udgifts- og skattepolitik.

Jeg vil koncentrere mig om punkterne (1) inflationen og (4) udgifts- og skattepolitikken.

Om inflation er den rette betegnelse for prisudviklingen siden 1740, er vel diskutabelt. Der var jo overvejende tale om en ensidig stigning af landbrugspriserne, især på korn, fremkaldt af øget efterspørgsel, og ikke om et generelt kapløb mellem priser og lønninger. Det var netop denne ensidighed i forløbet, der var landbrugets fordel. Om egentlig inflation i ordets sædvanlige betydning kan man vist først tale efter århundredskiftet. Men det er unægtelig sandt, at kornpriserne steg kraftigt og dermed bragte øget gevinst til landbruget. Her må man dog skelne nøje mellem dem, der havde korn at sælge, og dem, der ikke havde. Husmændene havde ikke, og

tjenestekarlene, efterhånden som lønnesæden afskaffedes, heller ikke. At disse grupper derfor, men også p.gr.a. deres vækst i et samfund, der savnede andre erhvervsmuligheder, sakkede agterud, er der ingen rimelig tvivl om.

De, der med sikkerhed vides at have haft korn til salg i betragtelig mængde, var godsejerne, som derfor selvsagt har nydt den største fordel af prisudviklingen. Foruden over egen avl på hovedgårdsmarkerne disponerede de over landgildekornet og ofte som ejere af tiender, hyppigst kirketienden, men også ofte kongetienden, over tiendekorn. Da avlen blev drevet med fæstebøndernes heste, var tilmed deres forbrug af korn til foder relativt mindre end bøndernes, som måtte fodre trækraften både til egen jord og hovedgårdens.

Hvad fæstebønderne havde til salg, når behovet til husstanden, besætningen, landgilden, tienden, kornskatten og næste års udsæd var dækket, har derimod været beskedent, om der overhovedet har været noget overskud. Det er et forhold, vi faktisk ved meget lidt om og næppe har mulighed for at trænge ret dybt ned i. Kun så meget står fast, at der som helhed må have været tale om små mængder, der ikke i sig selv kan have tilført bondebruget nogen stor del af gevinsten ved prisstigningen. Og sagen er jo dog den, at nok så gode priser på det korn og de øvrige landbrugsvarer, som medgik til de nævnte formål, har bonden ingensomhelst nytte haft af.

Når Thorkild Kjærgaard derfor hævder (s. 158), at fæstebønderne havde den største fordel af prisudviklingen, idet de som producenter fik mere for deres varer, som arbejdsgivere (for tjenestefolk og husmænd) betalte relativt faldende lønninger og som afgiftsydere slap billigere, fordi summen af hoveri, landgilde og indfæstning steg mindre end landbrugspriserne, så er dette et meget tvivlsomt ræsonnement. Det er det så meget mere, hvis forfatteren skulle have ret i, hvad han utilstrækkeligt dokumenteret hævder, at hoveriet fra omkring 1769 og til 1790erne mange steder skulle være fordoblet eller måske endda mere (s. 199).

At de som producenter nød *nogen* fordel af prisstigningerne, kan naturligvis ikke afvises.

Blot nogle få tønder korn til salg har givet bonden en lille andel i prisstigningen. Når der i øvrigt ad indirekte vej, som Thorkild Kjærgaard gør det, kan peges på indiciet for øget velstand hos nogle fæstebønder (større værdier i dødsboerne, bedre huse og indbo, bedre klæder, lovgivning mod overdådighed ved bondebryllupper m.v.) kan der også, som vi ved bl.a. fra de bevarede bondedagbøger, være tale om indtægter af andet end kornsalg. Mulighederne for biindtægter af forskellig art og varierende fra egn til egn har sandsynligvis været flere og større, end man almindeligvis har været opmærksom på. Når forfatteren bl.a. (s. 156) som et rigdomstegn blandt fæstebønderne anfører, at Christen Andersen i Nørre Tulstrup i 1792 af en jøde købte 21 tørklæder, bør det nok erindres, at Christen Andersen ved siden af sit landbrug drev en omfattende handelsvirksomhed, hvori også disse tørklæder evt. kan være indgået. I øvrigt var han en usædvanligt dygtig og driftig bonde, hvis adfærd og forhold man skal være varsom med at generalisere ud fra.

Hvad lønningerne angår, kan Thorkild Kjærgaard sikkert have ret i, at de har været relativt vigende. Men at sætte dem i direkte relation til de stigende kornpriser, går næppe an, dels fordi bønderne som anført kun i begrænset omfang kan have haft en indkomstforøgelse relativt svarende til prisstigningerne, og dels fordi i hvert fald tjenestefolkernes løn, hvori kost og logi udgjorde en væsentlig bestanddel, for denne dels vedkommende så at sige var konjunkturreguleret.

Når det endelig hævdes, at fæstebøndernes afgifter til godsejerne relativt set skulle være blevet mærkbart lettede, er dertil at sige, at hvis Thorkild Kjærgaard virkelig skulle have ret i, at hoveriet i de 20–30 år efter den første hoveriforordning i 1769 skulle være fordoblet eller mere, hvad jeg dog betvivler, og hvilket vel heller ikke rimer særlig godt med teorien om den »gigantiske« politiske magtstilling, gårdmandsklassen skulle have vundet, så kan der næppe for fæstebønderne generelt være sket en relativ afgiftsreduktion. For det må stadig fastholdes, at de kun i begrænset omfang kan have fået andel i prisstigningen. Og når Thorkild Kjærgaard i øvrigt gør gæl-

dende, at hoveriforøgelsen på grund af landgildens faktiske fastlåsthed var nødvendig til at give godsejerne deres retmæssige andel i konjunkturgevinsterne (s. 199), så ser han bort fra, skønt jeg gjorde opmærksom på det i min anmeldelse (i Hist. Tidsskr. 1982:2) af hans bog »Konjunkturer og afgifter«, at godsejeren faktisk også uden hoveriforøgelse fik sine ydelser af fæstegodset pristalsreguleret i og med, at landgildekornet og tiendekornet, som han fik rådighed over til salg, var mere værd, og at også det korn, der dyrkedes på hans hovedgårdsjord ved hjælp af fæstebøndernes hoveri, kunne sælges til de forhøjede priser. Dertil kom yderligere, at fæstebønderne med deres noget forbedrede økonomi havde færre uerholdelige restancer. Så alt i alt: hvad var det for en yderligere konjunkturgevinst for fæstebønderne, godsejeren havde ret til andel i? Forfatteren har i øvrigt i forbindelse med omtalen af afgiftssystemet en bemærkelsesværdig udtalelse (s. 199): »Ingen embedsmand med indsigt i landbrugets forhold kan i fuld alvor have troet på, at man kunne fiksere hoveriets omfang, så længe landgilden, fæstebondens faste *pengeydelse* (min fremhævelse) til godsejeren, lå fast«. Var landgilde, som i jordebøgerne var fastsat overvejende i korn og andre naturalier, generelt konverteret til en pengeydelse? Hvis Thorkild Kjærgaard ved noget om det, burde han fortælle det, for det er, ligesom spørgsmålet om omfanget af bøndernes kornsalg, et særdeles vigtigt problem.

Tæt knyttet til spørgsmålet om bondens økonomi er spørgsmålet om skattebyrden. Det er forfatterens påstand, at der siden 1731 skete et »drastisk« fald i jordskatten på gårdmandsbruget, muliggjort dels af en mere moderat statslig udgiftspolitik i slutningen af 1700-tallet, dels af skatteovervæltning på landarbejderklassen gennem ekstraskatten fra 1762. Det »drastiske« fald sættes der tal på, som virkelig synes at berettige til det stærke ordvalg: »Omkring 1731 udgjorde skatten ca. 9% af hartkornets værdi; omkring 1800 kun 2%« (s. 161). Påstanden fremsættes med henvisning dels til Axel Linvalds fremstilling af »Oplysningens tidsalder« i Schultz Danmarkshistorie IV, 1942, s. 208, dels til en

artikel af Claus Rafner »Fæstegårdmændenes skattebyrder 1660–1802« i *Fortid og Nutid* 1986:2.

Hertil er at bemærke, at Axel Linvald ikke har kildehenvisning til sin oplysning, der altså allerede er sekundær. Og desuden, at hans udsagn fremsættes med et forbehold, som er faldet bort i gengivelsen. Det hedder hos Linvald: »Skatterne mærkede man mindre. Omkring 1731 *skal de have udgjort næsten 9% af hartkornets salgsværdi*; omkring 1800 alene 2%« (mine fremhævelser). Yderligere er at bemærke, at selv om Linvalds kildegrundlag måtte være formelt i orden, lå ejendomspriserne naturligvis længere fra hinanden under krisen i 1730'erne og højkonjunkturen omkring 1800, end kapitelstaksterne umiddelbart tilsiger. Det er velkendt, at både faldende og stigende prisudvikling foruddiskonteres i hhv. for lave og for høje ejendomspriser i forhold til de aktuelle produktpriser.

Hvordan tilstanden var i 1730'erne, kan ses i »Kronens Skøder 1731–65«, der rummer eksempler ikke alene på salg af krongods til nærmest symbolske priser, men endog på afhændelse af bøndergods uden betaling og med nogen tids skattefrihed oven i handelen. Se f.eks. (s. 123) skøde af 14. sept. 1737 til en præst på htk. 23-6-3-2- af kronens øde gods på Mors uden betaling, men alene på det vilkår, at køber inden udløb af 2 års skattefrihed skulle sætte hovedparcellens bygning og besætning i forsvarlig stand, eller (s. 136) skøde af 21. jan. 1739 til Niels Tygesen til Mattrup på en for skatterestancer hjemfalden gård i Vrads på htk. 4-5-1-2- uden betaling og med 4 års skattefrihed og uden nogen udtalt forpligtelse til gårdens restituering.

Om forholdene omkring 1800 kan salget af fæstegodset fra Stårupgård i Fjends herred give en antydning. De gårde, som 1794–1804 solgtes til selveje, indbragte i gennemsnit 136,5 rd. pr. td. htk. (se min artikel »En jysk godsslagting« i »Alt på sin rette plads«, Viborg 1990, s. 77).

Det er klart, at der er tale om et sådant spænd i ejendomspriserne mellem 1730'erne og tiden omkring 1800, til dels forårsaget af foruddiskontering af fremtidsforventningerne, at

det ikke har synderlig mening at opstille beskatningsprocenter i relation hertil.

Ej heller henvisningen til Claus Rafners artikel kan overbevise om det berettigede i brugen af ordet »drastisk« skattenedsættelse. Af Rafners tabel 3 (s. 93) fremgår nemlig, at den nominelle skat af en gennemsnitsfæstegård med tjenestefolk fra 1730 til 1799 i 10-årige gennemsnit skal være steget fra 14,7 til 23,6 rd. årlig. Den udgjorde i 1740'erne 16,1, i 1750'erne 15,5, i 1760'erne 18,5, i 1770'erne 20,4, i 1780'erne 22,5 og i 1790'erne altså 23,6 rd. Det postulerede relative fald fremkommer ved en indeksberegning på grundlag af kornpriserne (ansat efter kapitelstaksternes landsdelsvise gennemsnit), idet den indeksberegnete skat sættes lig med 100 i perioden 1663–69. Herefter skulle den indeksregulerede skat (beregnet efter rugtaksten), som i 1730'erne var 164, i 1790'erne kun være 121 (jfr. ovenfor s. 17). Dette fald står jo da slet ikke i rimeligt forhold til de ovennævnte 9 og 2%. Men hertil kommer, at hele dette forsøg på at indeksberegne skatterne på grundlag af korn-taksterne er en meget tvivlsom sag, der bygger på den forudsætning, at der var tale om en betragtelig indtægt af kornsalg på bøndergodset, hvad netop ikke kan antages. Det er Claus Rafner for så vidt selv opmærksom på, når han siger, at det er et diskutabelt punkt, om fæstegårdmændene har »mulighed for overhovedet at udnytte de høje landbrugspriser under højkonjunkturen«. Men med et par overvejelser frem og tilbage ender han dog med uden dokumentation at konkludere, at »de fleste gårdmænd må derfor have nydt godt af prisstigningerne, og det i et sådant omfang, at der reelt har været tale om et fald i skattebyrden i tiden efter 1720«.

Når Thorkild Kjærgaard desuden taler om »en mere moderat statslig udgiftspolitik i slutningen af 1700-tallet«, er det svært at se, hvad denne opfattelse bygger på. Der findes ingen mig bekendt sammenhængende oversigt over udviklingen af statens udgifter gennem hele århundredet. Men dels findes der i M. L. Nathansons »Danmarks National- og Statshusholdning fra Frederik den Fjerdes Tid indtil Nutiden«, Kbh. 1844, bl.a. perio-

de vise oversigter over de samlede udgifter til søetaten, landetaten og civiletaten og over statsgældens størrelse, og dels findes der i Finanskollegiets arkiv under titlen »Finans-efterretninger« en specificeret oversigt over statens indtægter og udgifter samt statsgælden for tiden 1784–1806. Af disse to kilder kan det fastslås, at statens udgifter 1747–56 hvert år androg under 4 mill. rd., varierende fra 3.613.525 rd. i 1752 til 3.960.660 rd. i 1756. Derefter tog de fart opad under de store krige (Den preussiske syvårskrig og Den store kolonikrig) for at kulminere med 10.329.981 rd. i 1763 som følge af rustningerne mod Rusland. Da vi igen kan følge udgifterne fra 1784, varierer de mellem 6.139.457 rd. i dette år og 11.698.390 rd. i 1795 og udgør i årligt gennemsnit i 10-året 1791–1800 9.382.861 rd., altså langt over en fordobling i forhold til 10-året 1747–56. I samme periode steg statsgælden fra 2,2 mill. rd. i 1747 til 28,9 mill. rd. i 1800. Det er dog vist lovlig optimistisk at betegne den udvikling, disse tal afspejler, som en »mere moderat statslig udgiftspolitik i slutningen af 1700-tallet«, eller at tro, at stigningen alene dækkedes ved overvæltning fra gårdmandsstanden til landarbejderklassen ved ekstraskatten fra 1762. Det samlede provenu af denne tillige med den i 1764 indførte rangskat udgjorde i 1784 452.893 rd., hvoraf landarbejderklassen dog vel næppe kan have bidraget med mere end halvdelen. At dette i sig selv har ramt hårdt, skal ingenlunde bestrides. Men det kan næppe retfærdiggøre den tese, at en betydelig skattenedsættelse for gårdmændene opnåedes ved overvæltning på landarbejderklassen.

Som sidste punkt skal jeg kommentere Thorkild Kjærgaards synspunkter på udskiftningen. Lad mig til indledning understrege, at den omstændighed, at denne gennemgribende omstrukturering af landbruget skete på baggrund af voksende indsigt og øget teknologisk formåen, jo principielt ingenlunde anfægter dens betydning. Tværtimod kan de to faktorer: tekniske innovationer og udskiftning da meget vel tænkes at virke sammen og understøtte hinanden, ja umiddelbart ville man da tro – og intet modsiger det faktisk – at

udskiftning og selveje ligefrem fremmede innovationerne, jf. Ludvig Reventlows ord i 1778: »Dette [fællesskabet] gør, at den ene altid må rette sig efter den anden... Ham betages derfor lysten til at begynde på noget, så meget mere siden han derved gemenligen kun tilvejebringer sig hans medborgeres misundelse og had som den, der vil vige fra deres gamle sædvaner«. (Se »Alt på sin rette plads«, s. 296).

Hvad udskiftningen angår, er det naturligt ikke svært at påvise, at de gamle driftssystemer ikke var så ringe, ja tåbelige, som nogle har ment. Og det er vigtigt at få dette klarlagt. Ej heller er det vanskeligt at påvise ulemper ved udskiftningen og udflytningen og pege på værdier i landbosamfundet, der gik tabt ved landsbyfællesskabets og godssystemets opløsning. Men det er bare ikke gjort med at finde plusser ved det gamle og minusser ved det nye. De må dog vægtes mod minusser ved det gamle og plusser ved det nye. Og navnlig må man betænke, om det gamle system var konkurrence- og levedygtigt under de helt ændrede forudsætninger, som stærkt stigende efterspørgsel efter korn og stærkt stigende priser skabte. For at gøre en meget lang historie meget kort: Hvordan tror Thorkild Kjærgaard, at en mejetærsker ville have klarret de 50–60 få meter brede, højryggede agre, spredt ud over bymarken, som den enkelte bondes kornarealer bestod af? Man kan næsten få den grimme mistanke, at han ikke rigtigt skelner mellem store sammenhængende hovedgårdsmarker og stærkt opsplittede landsbyjorder. Og når han (s. 221) med henvisning til et par meget specielle eksempler varmt taler de kollektive brugsformers sag og fremhæver deres økologiske ansvarsbevidsthed, må man vel næsten tro, at han har haft så travlt med udarbejdelsen af sin bog, at han ikke har haft tid til at kaste et blik østpå det sidste par år. Men i hvert fald erkender han dog (s. 44 f., jf. s. 98), at den afvanding, som han tillægger så afgørende betydning m.h.t. at vende kursen bort fra den økologiske afgrund, var vanskeligt forenelig med trevangsbruget og krævede indførelse af kobbelbrug.

Hvis udskiftningen virkelig var så skadelig, som den gøres til, og et instrument for centralmagten til at destabilisere landbosamfundets decentrale elite, hvordan skal man så forklare, at den gennem 50 år så energisk søgtes fremmet af skiftende regeringer – både den, der under »excellencestyret« i så eminent grad stod som kulminationen af den decentrale godsejerelites magt, og de senere regeringer, som af al magt bekæmpede denne, bl.a. ved at fremme udskiftning og selveje?

For det er jo sagen, at de første regeringsinitiativer til udskiftningen blev taget af »excellencestyret« gennem landvæsenskommissionen af 1757 med forordningerne af 1758, 1759, 1760 og 1761. Og forbudet i 1761 mod selvejsalg havde dog netop til formål at forebygge problemer ved udskiftningssagens videre gang.

Som et argument for, at det alene var den økologiske revolution og ikke landboreformerne, der lagde grunden til fremgangen i dansk landbrug, siger Thorkild Kjærsgaard (s. 220): »For eksempel er der ingen påviselig positiv sammenhæng mellem fremadrettede foranstaltninger som vandstandsregulering og indførelse af kløver på den ene side og den gennem landboreformerne tilvejebragte orden i landbrugets organisation [herunder altså udskiftningen] på den anden side«. Men her hævner det sig, at han først lader udskiftningslovgivningen begynde med forordningen af 13. maj 1776, som han betegner som det »indledende skridt«. Havde han set nærmere på »excellencestyrets« landvæsenskommission, kunne han bl.a. have konstateret, at denne i høj grad sammenkoblede udskiftnings- og afvandingsproblemerne. F.eks. indhentede den ved cirkulærskrivelse af 4. maj 1759 fra de jyske godsejere (som forberedelse til udskiftningsforordningen af 8. marts 1760) svar på 4 spørgsmål, hvoraf de 3 første drejede sig om udskiftning af overdrev, gærder eller grøfter mellem sammenstødende byers marker og indhegning af for sig selv adskilt jord. Det 4. spørgsmål lød: »Hvorledes det og kunde iværksættes, at alle fælles åer blev oprensede samt fælles moser og moradser ved derudi opkastede grøfter udtør-

rede, for derved at vinde desto mere og bedre engbund og agerland«?

Endnu engang, for at disse kritiske kommentarer ikke skal fordunkle Thorkild Kjærsgaards pionerindsats: Om end jeg på en del områder må tvivle på holdbarheden af hans tolkninger af de »non-lineære transformationer, som den økologiske revolution udløste«, tvivler jeg ikke i det fundamentale og i hovedtrækkene på, at en sådan fandt sted og må medinddrages i fremtidige tolkninger af dansk landbrugs og hele det danske samfunds historie.

Ingrid Henriksen

Bonde eller homo oeconomicus?

En kommentar

Udgangspunktet for min kommentar er en respekt for Thorkild Kjærsgaards forfatterskab i almindelighed og hans mod på at forsøge at punktere myter i særdeleshed. Dette mod fornægter sig ikke i disputatsen »Den danske Revolution«, hvor blandt andet »gårdmandslinjen« i dansk historieskrivning, myten om det succesfulde danske gårdmandsbrug, nok engang får sin sag for. Formålet med kommentaren er om muligt at stille lidt mere skarpt ind på nogle af de problemstillinger, bogen tager op.

Overskriften sigter til det næsten modsætningsfyldte forhold mellem praktisk landbrug og økonomiske overvejelser, der træder frem flere steder i disputatsens fjerde afsnit (p. 220–222). Der tænkes bl.a. på betragtningen om, at selvejet førte til, at gårdmandsklassen begyndte at interessere sig for »kapital og jordspekulation snarere end for landbrug«. Med fare for at synes forudindtaget i dette spørgsmål, vil jeg hævde, at der ikke nødvendigvis er en modsætning.

I det følgende vil jeg, ud fra mit eget begrænsede faglige udgangspunkt, koncentrere mig om nogle temaer, der har umiddelbar tilknytning til landboreformerne, herunder det tema, der rækker ud over disputatsens periode, men som i høj grad har forfatterens interesse, nemlig ejerformen i dansk landbrug